

Сільські території в Україні : особливості визначення та критерії розвитку

Руда Л.П., к.е.н.

Вінницький національний технічний університет

Постановка проблеми. Зміни, які відбулися протягом останнього періоду в економіці країни загострили проблеми забезпечення розвитку сільських територій, умов проживання та зайнятості жителів села. До останніх, передусім, слід віднести зниження рівня якості життя сільського населення та відсутність усталених тенденцій соціально-економічного зростання. Очевидно, що означене є одним із основних бар'єрів інтегрування України до ЄС. З огляду на це, завдання всебічного дослідження розвитку сільських територій набувають особливої важливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розвитку сільських територій в Україні здійснюється багатьма науковцями, зокрема, О. Бородіна, І. Гончаренко, М. Дем'яненко, Ю. Лупенко, С. Онисько, О. Павлов, Б. Пасхавер, І. Прокопа, П. Саблук, Г. Черевко, Л. Шепотько, В. Юрчишин та ін.

Метою статті є дослідження основних груп поглядів науковців щодо визначення поняття «сільська територія» та відповідних їм критеріїв розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. І. Гончаренко визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління [1]. На думку В. Славова і О. Коваленко, сільська територія є економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення

сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутнього поколінь [2].

О. Павлов визначає сутність і складники «сільських територій» перш за все як об'єкту управління і пропонує визначення поняття «сільська територія» як гетерогенного, поліфункціонального утворення з населенням як системоутворювальним елементом [3]. З точки зору його поглядів сільські території об'єднують природні, виробничо-господарські, соціальні, політичні складники, що перебувають під управлінським та регулятивним впливом територіальних громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади, бізнесу та громадськості. В роботі М. Сажнева, присвяченій функціональному взаєморозвитку сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону, міські та сільські місцевості визначаються, як історично сформовані природно-соціокономічні територіальні спільності, що набули розвитку в межах певної території, характеризуються специфічною функціональною структурою, виконують загальні та специфічні функції в розвитку суспільства та перебувають в постійному взаєморозвитку [4].

Більш повно сутність поняття «сільська місцевість» відображає таке визначення: сільська місцевість – це історично сформована в єдності з містами природно соціокономічна територіальна спільність, що отримала розвиток поза межами міських населених пунктів, характеризується специфічною компонентною, функціональною та функціонально-територіальною структурою і виконує загальні та специфічні функції у розвитку суспільства [5].

С. Ковальов відносить до сільської місцевості всю населену територію країни, району, області, що знаходиться поза межами міст з її природними умовами та ресурсами, сільське населення та матеріалізовані наслідки попередньої праці людей (різноманітні основні фонди) на цій території [6]. Р. Моськін під сільською місцевістю розуміє територіальну систему, що функціонує на основі сполучення, взаємопроникнення й взаємодії природної, соціальної й економічної підсистем (систем другого порядку), що

характеризується специфічними ландшафтами, інфраструктурою, особливостями виробництва, використання ресурсів і способом життя [7].

Л. Шепотько наголошує на необхідності використання поняття «сільський сектор» з огляду на те, що це поняття є більш широким, ніж «сільська місцевість», оскільки в агропромислових містах і селищах міського типу розташована переважна частина переробної промисловості, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, що обслуговують село. [8].

Як зазначає Г. Черевко, недостатність теоретичного обґрунтування необхідності та шляхів зрівноваженого розвитку сільських територій значною мірою пов'язана з неадекватністю реальності трактування його сутності та змісту. Очевидно, слід виходити з того, що означає територія взагалі – «це частина твердої поверхні Землі з притаманними їй природними та антропогенними властивостями і ресурсами, що характеризуються протяжністю (площею) як особливим видом «просторового» ресурсу, географічним положенням та іншими якостями, є об'єктом конкретної діяльності або дослідження» [9]. Тобто територія – це не лише просторовий ресурс, а й розміщені на ньому всі інші ресурси, насамперед – людські, тобто населення, що проживає на цій території. Звідси основою сільської території є село, а основним системо-утворювальним чинником сільської території є населення цієї території. В свою чергу, сільська територія є складним просторовим утворенням, функціонування якого пов'язано з економічними, екологічними та соціальними явищами.

Як зазначає Т. Гром'як, важливе значення у вивченні соціально-економічного розвитку села має розмежування сільської території та сільськогосподарського виробництва. Донедавна окремі дослідники ототожнювали їх, сприймаючи сільську територію як просторову базу для агровиробництва. Така територіальна спеціалізація є перешкодою на шляху до повноцінного функціонування, а часом і виживання регіону. Навіть попри її економічну вигоду, надмірна спеціалізація призводить до монополізму спеціалізованих районів [10]. На думку науковця, ототожнення «сільських

територій» і «сільського господарства» принципово невірне. Сільська територія – це певна місцевість з розташованими на ній сільськими населеними пунктами, об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури й населенням. Термін «сільське господарство» відображає галузь економіки. Кінцева мета розвитку першої – поліпшення умов життєдіяльності селян, а другої – виробництво продуктів харчування для населення та сировини для промисловості, забезпечення продовольчої безпеки й підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. В результаті ототожнення цих понять підміняється їх кінцева мета, що вигідно для виробників. Наголошуючи на необхідності вирішення соціальних проблем села, вони отримують асигнування для сільського господарства. Галузеві інтереси виходять на перший план при вирішенні питань бюджетного фінансування, а соціальні проблеми розвитку сільських територій залишаються позаду, бо на них завжди не вистачає грошей. Таким чином, підпорядкування розвитку таких складних систем, як сільські території, лише виконання завдань продовольчого забезпечення країни стало причиною занепаду економіки села в цілому та сільськогосподарського виробництва зокрема, погіршенню умов життя селян, розвалу соціальної інфраструктури [10].

Основним завданням у процесі розвитку сільської території України має стати створення умов для всестороннього задоволення інтересів тих, хто на цій території проживає і працює, а саме – селян. Інакше кажучи, визначальними в аграрній реформі повинні бути інтереси селянина, а похідними від них – інтереси держави. Йдеться не про протиставлення інтересів держави і селян, а про те, що в умовах трансформації аграрного сектору економіки і його реформування державні інтереси в цій сфері можуть бути реалізовані на практиці лише через задоволення інтересів селянства, інакше будь-які трансформаційні зміни не мають змісту.

В свою чергу, економічні особливості сільських територій включають їх інтелектуальний капітал та інновації (науково-технічні розробки, розвиток інформаційних систем, інтелектуальний капітал), виробничі умови

(матеріально-технічне забезпечення виробництва, багатоукладність, зайнятість та умови праці, рівень продуктивності та оплати праці, земельні, водні, лісові, повітряні ресурси, природно-кліматичні умови), фінансові умови (бюджетні асигнування, інвестиції, оподаткування, кредитування, страхування), державне регулювання (законодавчо-нормативне забезпечення, місцеве самоврядування) [10-13].

Вивчаючи сільські території, слід зазначити, що комплексний сільський розвиток повинен передбачати розвиток усіх функцій сільських територій, зокрема соціальної, економічної, демографічної, виробничої, історико-культурної, природоохоронної і рекреаційної, фінансової та управлінської. Соціально-економічні інтереси селян, які визначають основні економічні стимули і повинні бути пріоритетними в системі господарського механізму аграрного сектору регіону, недостатньо враховувались у виборі стратегічної мети і розробці напрямів загальної економічної політики.

Підсумовуючи вищезазначене доцільним вбачалося виділення основних груп поглядів науковців на визначення поняття «сільська територія» та відповідних їм критеріїв розвитку (табл.1).

Таблиця 1

Основні підходи до визначення сільських територій

Визначення	Критерії розвитку
Сільська територія – це цілісна система зі своїми структурою, формами, історією культурою та умовами життя населення	Велика кількість підсистем з локальними цілями
Сільська територія – це поліфункціональне утворення з населенням як системоутворюючим елементом	Перебуває під управлінським та регулятивним впливом територіальних громад
Сільська територія – це земний простір за межами урбанізованих територій (міських поселень) населених людьми	Наявність спільних ознак (природних, історичних тощо)

Джерело: авторська інтерпретація робіт [1-15].

Основна вимога до механізму управління економічною територією в умовах економічної самостійності полягає в тому, щоб, з одного боку, сприяти формуванню ринкової системи, яка забезпечила б зростання виробництва, збалансованості попиту й пропозиції, підвищення якості товарів і послуг, з

іншого – посилювати роль органів влади при вирішенні проблем, яких не в змозі розв'язати ринок (соціальних, екологічних тощо). При цьому в основу територіальної аграрної політики повинно бути покладено врахування специфіки територій у структурі національної економіки, перенесення основних напрямів економічних реформ на територіальний рівень, розвиток місцевого самоврядування, підприємництва, вирішення в регіонах соціальних та економічних проблем, раціональне використання природних ресурсів

Численні дослідження вітчизняних та зарубіжних економістів демонструють актуальність пояснення ситуації різного розвитку окремих територій та вирішення проблеми низької ефективності розвитку. Так, дослідження соціально-економічної архітектоніки територіального розвитку в Україні та проблем регіональної диференціації (у розрахунку на одну особу за регіонами) за показниками валового регіонального продукту, інвестицій до основного капіталу та доходів населення показало: по-перше, збереження територіальної диференціації, особливо в доходах населення; по-друге, відсутність лінійної кореляції між динамікою змін проаналізованих показників, що суперечить загальній логіці економічного розвитку [14].

Суттєві відмінності у рівні життя населення різних територій, перш за все у сільській місцевості та малих провінційних містах, свідчать, що за рядом його складових (доходів, можливостей отримання освіти та медичного забезпечення) територіальна диференціація в Україні перевищує загальноприйнятні параметри для територій однієї країни. Це, як вважає Д. Починков [14], сумарний результат негативної дії таких основних чинників: традиційно існуючих відмінностей економічного розвитку та спеціалізації економік територій; різної якості територіального управління та різним характером адаптації до процесів ринкової трансформації; наявністю надмірної фінансової централізації тощо.

На думку Х. Притули, сучасний стан сільських територій України, включаючи землі, характеризується не лише значними структурними, функціональними та пов'язаними із ними демографічними проблемами, він також відзначається значним потенціалом до розвитку сільськогосподарської та

інших видів підприємницької діяльності на селі [15]. Водночас, реалізація цього потенціалу є неможливою без ґрунтового дослідження проблем і перспектив економічного розвитку сільських територій не як другорядної після міст за важливістю категорії, а як повноцінної та потребуючої активної підтримки складової регіональної економіки, що є не лише місцем виробництва сільськогосподарської продукції, але й територією проживання та отримання доходів третини населення. Якщо у розвинутих країнах рівень життя сільського населення постійно підвищується внаслідок відповідної державної політики, особливо це стосується територій з ускладненими умовами проживання та ведення господарської діяльності, то в Україні у цьому відношенні зберігається низка гострих проблем. Внаслідок багатьох об'єктивних причин, сільські території України характеризуються монофункціональністю, що концентрується навколо сільського господарства, як основного виду діяльності та джерела доходів лівової частки мешканців сіл.

Натомість розвиток територій значною мірою залежить від місцевої інвестиційної політики, від врегулювання процесів інвестування на макро- та мікрорівнях. Одним із напрямів активізації і зростання економіки території може стати розробка програм щодо залучення внутрішніх і зовнішніх (вітчизняних та іноземних) інвестицій, що призведе до ефективнішого цільового використання залучених інвестицій у тих галузях, які найбільше їх потребують.

Загальновідомою є теза про те, що соціально-економічний розвиток територій визначається ефективністю використання економічного потенціалу певної сільської території. У зв'язку з цим одним з найбільш важливих напрямів аналізу є оцінка рівня використання потенціалу сільської території з метою пошуку резервів підвищення ефективності.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто основні підходи до визначення сутності сільських територій та визначено основні критерії їх розвитку. Обґрунтовано, що управління сільським розвитком має здійснюватись на основі територіальних підходів, де основним об'єктом

виступає саме сільська територія, диференційована за спорідненими соціально-економічними характеристиками.

Література

1. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 204–209.
2. Славов В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.
3. Павлов О. І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О. І. Павлов // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 7. – С. 17–20.
4. Сажнев М. Л. Функціональний взаєморозвиток сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону (методика та аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. «Економічна і соціальна географія» / М. Л. Сажнев. – Київ. – 2002. – 21 с.
5. Гринюк Т. А. Географія сільської місцевості Київської області: Навчально-методичний посібник / Т. А. Гринюк, В. В. Загородній. – К.: ВДПУ ім. Драгоманова, 1996. – 130 с.
6. Ковалев С. А. Избранные труды / С. А. Ковалев. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 438 с.
7. Моськин Р. В. Территориальная организация сельской местности Центральной России: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24. «экономическая, социальная и политическая география» / Р. В. Моськин. – М., 2006. – 24 с.
8. Шепотько Л. О. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. Том 1 / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський. – К. : Інститут економіки НАН України, 2000. – 396 с.

9. Черевко Г. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г. Черевко, І. Черевко // Аграрна економіка. – 2010. – Т 3, № 1–2. – С. 77–85.

10. Гром'як Т. Д. Соціально-економічні засади комплексного розвитку сільських територій / Т. Д. Гром'як // Міжнародна інтернет конференція актуальні проблеми економіки, обліку та менеджменту. – Днепропетровск-Коттбус: НГУ-БТУ. – Днепропетровск: Акцент ПП, 2013. – С. 27-29.

11. Онищенко О. М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 26.

12. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.

13. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій: від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1 (554). – С. 62–71.

14. Починков Д. О. Регіон як об'єкт економічного дослідження / М. І. Дибя, Д. О. Починков // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – К.: ДВНЗ КНЕУ, 2007. – Вип.17. – С. 24–34.

15. Притула Х. М. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш // НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів. – 2011. – 60 с.